

УДК 343.97:316.344.7

Ю. О. Стрелковська

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ УЧАСТІ СПОРТСМЕНІВ В ОРГАНІЗОВАНІЙ ЗЛОЧИННІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Організована злочинність є однією з найсерйозніших проблем, що на даний момент постала перед усією світовою спільнотою. Це обумовлено такими негативними тенденціями її розвитку, як збільшення рівня організованої злочинності, розширення її напрямків та сфер впливу, транснаціоналізація організованої злочинної діяльності, входження її представників до владних структур тощо. Цей вид злочинної активності спричиняє величезний збиток державі та суспільству. Саме це обумовлює необхідність всебічного вивчення проявів організованої злочинності для можливості побудови на державному рівні ефективної та адекватної системи її попередження. Феномену організованої злочинності у її різних аспектах приділялась увага в працях таких провідних вітчизняних та зарубіжних авторів, як В. О. Алексєєв, Ю. М. Антонян, А. Н. Волобуєв, Р. Р. Галіакбаров, В. В. Голіна, В. О. Глушков, О. І. Гуров, Є. Б. Галкін, Т. А. Денисова, А. І. Долгова, В. М. Дрьомін, С. В. Дьяков, В. Є. Емінов, А. П. Закалюк, А. Ф. Зелінський, С. М. Іншаков, І. І. Карпець, Н. Ф. Кузнєцова, В. І. Куліков, Р. Кларк, Б. В. Лізогуб, О. М. Литвак, В. В. Лунєєв, В. А. Номоконов, В. С. Овчинський, Є. Л. Стрельцов, О. В. Топільська, А. П. Тузов, В. О. Туляков, Л. Шеллі, Н. П. Яблоков та інші.

Феномен організованої злочинності у спортивному середовищі у науковій літературі пов'язують із різними подіями. Так, вчені Центру з вивчення організованої злочинності та корупції при юридичному факультеті СПбДУ пропонують звернутися до історії кримінального законодавства країни. Вони вважають, що «початок залучення колишніх та діючих спортсменів до кримінальної діяльності зумовили доповнення кримінального законодавства у 1981 р. (ст. 219 КК РСФСР), спрямовані проти тренерів та інструкторів східних єдиноборств. Багато хто з них потрапив до місць позбавлення волі, де виникли та зміцнилися їхні зв'язки з представниками злочинного світу. Іншою причиною є очевидний культ сили, так поширений в організованих злочинних угрупованнях початку 90-х рр. минулого століття. Можливо, це явище — своєрідний атавізм, інерція розвитку організованої злочинності. Однак слід ураховувати й те, що професійний спорт є джерелом молодих та енергійних людей, не затребуваних у суспільстві, а також привабливою сферою для вкладення коштів (принаймні та його частина, яка пов'язана із шоу-бізнесом)» [1].

М. Спірев появу феномена злочинності у середовищі спортсменів датує більш пізньою датою — початком 90-х рр. При цьому він зазначає, що звичайно спортсмени вчиняли злочини й раніше, але це були епізодичні прояви, які мотивувалися бажанням заробити на різниці у цінах та дефіциті товарів (спекуляція, контрабанда) або мали суто побутовий характер (хуліганство, тілесні ушкодження). Цілеспрямовано, систематично угруповання спортсменів стали

займатися кримінальною діяльністю з початком широкомасштабної антиалкогольної кампанії. Спочатку вони скуповували віно-горілчані вироби в магазинах у великій кількості та продавали їх у спеціальних місцях — «точках», що були відомі більш або менш постійним споживачам. Згодом було налагоджено зв'язки з адміністраціями магазинів та вино-горілчаних заводів, які продавали (за дещо завищеною ціною) партії вина та горілки спекулянтам. Таким чином з'явилася конкуренція, а отже й розпочався розподіл території. Саме так і розпочав свою кар'єру гр-н К. — майстер спорту Росії з боксу. Маючи широкі зв'язки серед боксерів, він організував злочинне угруповання, яке займалося не лише скупівлею та перепродажем спиртного, але й взяло під контроль усіх осіб, що нелегально займалися цією ж діяльністю [2, 54]. На формування перших злочинних угруповань в основному із числа спортсменів також вказують і працівники правоохоронних органів України [3, 108].

Уявляється, що обидві наведені точки зору, не виключаючи одна одну, мають право на існування. Більше того, здається, що події початку 90-х рр. минулого століття багато в чому обумовлені саме тими зв'язками з представниками кримінального світу, що були набуті спортсменами та тренерами ще у 80-х. І справді, класичним представником організованої злочинності початку-середини 90-х рр. згідно зі ЗМІ (газетні публікації або телевізійні фільми) був молодий чоловік спортивної статури.

Що ж саме штовхало та продовжує штовхати спортсменів до участі в організованій злочинній діяльності? Для відповіді на це запитання необхідно поділити представників категорії, що вивчається, на три великі групи:

- 1) спортсмени, що досягли певних професійних успіхів у спорті вищих досягнень;
- 2) спортсмени, що не досягли професійних успіхів у спорті вищих досягнень;
- 3) представники базового спорту.

Представників двох перших груп об'єднує те, що спорт є їх основним заняттям. Більшість видів спорту для досягнення у ньому значних результатів вимагає робити перші кроки у цьому напрямку дуже рано — до досягнення 10 років (більшість спортсменів починають своє спортивне життя іще раніше — у 5–6 років). Крім того, професійні заняття спортом вимагають витрати великої кількості часу на тренування, поїздки на збори, змагання, що суттєво відволікає дитину від навчання у школі. Таким чином, соціалізація особи відбувається вже не тільки в загальноосвітній школі, але й серед спортивної спільноти у спеціальних дитячо-юнацьких спортивних школах або спеціалізованих дитячо-юнацьких школах олімпійського резерву. Важливу роль у формуванні самооцінки дитини на цьому етапі відіграють результати, що досягаються нею як під час тренувань, так і особливо під час змагань. Як слушно зазначає С. В. Петков, «змагання мають важливе значення для соціалізації особистості підлітка, а притаманні йому негативні риси можуть трансформуватися в кримінальну поведінку. До них належать: бажання досягти результатів за будь-яку ціну; відсів безперспективних дітей; високий рівень фізичних навантажень».

жень; високий ступінь утилітарності мотивів щодо занять спортом; культивована корпоративна психологія; приховування значної частини кримінально караних діянь юних спортсменів; комерціалізація й професіоналізація спорту; вплив соціального розшарування на можливість займатися певним видом спорту; відсутність послідовності та взаємодії у виховній роботі» [4, 71–72]. Таким чином, інколи «спорт, за певних обставин, може містити в собі і криміногенні риси; негативно впливати на формування особистості» [4, 69].

Спортивна діяльність та самореалізація особи розпочинається дуже рано. А разом із спортивною діяльністю розпочинається і спортивна кар'єра — багаторічна спортивна діяльність, яка націлена на високі спортивні досягнення та пов'язана з постійним самовдосконаленням людини в одному або декількох видах спорту. Як і для будь-якої кар'єри, для неї характерними є певні етапи: підготовка, старт, кульмінація та фініш [5].

Розглядаючи проблеми залучення колишніх спортсменів до кримінальної діяльності, зокрема організованої, варто зупинитися на тих проблемах, з якими стикається особа під час завершення своєї спортивної кар'єри. Криза завершення спортивної кар'єри та переходу до іншої кар'єри пов'язана з корінними змінами місця спорту в житті людини і тягне за собою необхідність перебудови образу «Я» та усвідомлення цінності своєї особистості поза соціальною роллю спортсмена. У ході адаптації після завершення спортивної кар'єри перед спортсменом звичайно постають такі проблеми: необхідність форсування професійної підготовки та початку нової професійної кар'єри; формування нового способу життя, що включає в себе придбання не тільки нової професії, але й захоплень, інтересів, кола спілкування; створення власної родини або перебудова відносин у родині, якщо її було створено за часів спортивної кар'єри.

Гострота протікання цієї кризи звичайно підсилюється за таких умов: раптовості уходу, відсутності попередньої підготовки до нього, пасивної позиції спортсмена, відсутності матеріальної й психологічної підтримки. Важливим фактором є також різниця між статусом спортсмена у спорті й після завершення спортивної кар'єри. Чим вона є більшою, тим за інших рівних умов ця криза протікає важче [5]. Результатом цієї кризи може стати маргіналізація колишнього спортсмена. Маргінальний стан обумовлюється у цьому випадку тим, що особа у зв'язку із завершенням спортивної кар'єри має пристосовуватися до нового життя, в якому немає більше місця спорту. Дехто починає тренерську діяльність, тим самим не розриваючи усіх зв'язків зі спортом, однак таких осіб меншість. Так, згідно з даними Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, «з-поміж 73 тисяч фахівців сфери фізичної культури і спорту лише 4 % є інструкторами з фізичної культури, які безпосередньо надають фізкультурно-оздоровчі послуги населенню. За рівнем забезпеченості кадрами базового рівня (тренери, інструктори, вчителі та викладачі фізичного виховання) Україна більш як у два рази поступається провідним країнам. Знижується престижність роботи у сфері фізичної культури і спорту через недоліки в оплаті праці та низький рівень соціальних гарантій. У результаті «старіє» тренерський корпус: середній вік працюючих тренерів — 50 років» [6].

Працевлаштування поза спортом колишніх спортсменів ускладнюється у зв'язку з тим, що більшість із них не має іншої спеціальності. У зв'язку з тим, що професійний спорт, як уже зазначалося вище, потребує значної кількості часу для тренувань та участі у змаганнях, суттєво страждає якість навчання як у загальноосвітніх школах, так і у вищих навчальних закладах. Навіть тоді, коли особа має диплом про вищу освіту, не пов'язану зі спортом, це не дуже допомагає працевлаштуванню за спеціальністю.

Крім зазначених труднощів, для колишніх спортсменів дуже актуальними є проблеми, пов'язані зі здоров'ям. Як зазначає Борис Лагутін, олімпійський чемпіон з боксу, «...спортивне життя дуже коротке. До того ж сам спорт здоров'я не додає, до кінця кар'єри багато атлетів стають мало не інвалідами. Держава не може забезпечити колишніх спортсменів, а іншої професії, щоб самостійно заробити, вони не мають. Тому й «ламаються» люди та вливаються до кримінального середовища» [7].

За кордоном спортсмен з великим ім'ям за свою кар'єру встигає заробити такі грошові кошти, яких може вистачити на його майбутнє. У вітчизняному спорті такі приклади скоріше виключення, ніж правило. Саме тому після залишення спорту зазначена категорія осіб потребує допомоги з боку держави. Однак, як зазначають самі спортсмени, «вони потрібні доти, доки потрібні їх медалі, після закінчення спортивного строку людина нікому не потрібна, їй не хочуть допомагати кудись улаштуватися; коли ти закінчуєш, багато хто відвертається, ти стаєш нецікавим» [8].

Таким чином, проблеми, з якими особа стикається, залишаючи великий спорт, умовно можна звести до двох груп:

- 1) психологічні, коли успішні люди стають нікому не потрібними, що відбивається на соціальному статусі та їхньому самопочутті;
- 2) матеріальні, пов'язані з труднощами у забезпеченні себе та своєї родини за нових умов життя.

Зазначене вище формує плідний ґрунт для набуття такими особами маргінального статусу, що значно полегшує перехід до незаконних форм діяльності, у тому числі й організованих.

Процес маргіналізації другої групи — спортсменів, що не досягли значних успіхів у «великому спорті» — може розпочатися дещо раніше, ніж у розглянутій категорії. У цьому випадку мають місце психологічні переживання, пов'язані з нереалізованими очікуваннями. Особа опиняється серед двох світів: спортивного, в якому нічим особливим не відзначилась, і звичайним, в якому не має ані професії, ані роботи, яка дозволила б забезпечити існування собі та своїй родині. Таким чином, є відсутнім відчуття самореалізації, що тягне за собою низку складних психологічних проблем. Однією з основних є криза самоідентифікації, яка сприяє закріпленню особи у маргінальному стані та обумовлює її криміногенність. Стосовно спортсменів, що не досягли значних успіхів у «великому спорті», при скоєнні злочинів, у тому числі й у складі організованих злочинних угруповань, можливе існування механізму заміщення. Неможливість здолати своїх суперників у межах спортивних змагань може призвести

до самоствердження поза спортом — застосування сили, прийомів спортивних єдиноборств до тих, хто є слабшим. Матеріальні проблеми для цієї категорії спортсменів також стоять дуже гостро, можливо навіть більш гостро, ніж для представників першої категорії. Усе наведене вище обумовлює криміналізацію представників цієї групи. На це вказує й Р. О. Оніщенко: «Професійні спортсмени за будь-яких обставин, виявившись нездатними показувати високі спортивні результати, переходять у злочинні організації» [9, 173].

Третьюю із зазначених груп є представники базового спорту. До них можна віднести як тих осіб, що починали тренуватися з метою переходу до спорту вищих досягнень, але з різних причин не досягли цього, так і тих осіб, що завжди займалися спортом для себе (різні секції, тренажерні зали тощо). Вважається, що саме ця категорія осіб є більш масовою в структурі організованої злочинності. Саме завдяки їм у суспільстві склався певний образ учасника організованого злочинного угруповання як молодого людини спортивної статури. Більшість представників базового спорту відносяться до молодіжного контингенту, що дозволяє розглядати їх також як представників маргінальної групи (молодь розглядається як маргінальна група у зв'язку з закінченням навчання та необхідністю визначитися зі своїм майбутнім, професією, роботою тощо).

Актуальність проблеми участі колишніх спортсменів в організованій злочинній діяльності підтверджується як посиланнями на це явище в науковій літературі, так і статистичними даними. Так, як зазначає В. І. Хабалов, організована злочинність стала залучати професіоналів своєї справи, до яких у тому числі відносить і спортсменів зі світовими іменами [10, 222]. На проблему поповнення лав організованої злочинності за рахунок багатьох колишніх спортсменів за пострадянських часів указує й Я. І. Гілінський [11, 56].

Крім того, існує сумна статистика, що підтверджує участь спортсменів в організованій злочинній діяльності. Усього за десять років, із 1991 по 2000 р., у колишніх радянських республіках та за кордоном у кримінальних розборках убито більше 1 тис. кандидатів у майстри спорту, понад 400 майстрів спорту та біля 2 десятків майстрів спорту міжнародного класу й заслужених майстрів спорту, призерів і чемпіонів Європи, миру, Олімпійських ігор. Серед них — чемпіони СРСР, Європи й миру з боксу: Олег Каратаєв, Василь Соломін, Сергій Кобзєв [7].

Причини цього явища, що розглянуті вище, підтверджуються результатами кримінологічного дослідження, що було проведено Р. О. Оніщенком. Зазначене дослідження було спрямовано на з'ясування обставин, що сприяють криміналізації професійних спортсменів, у рамках якого було опитано спортсменів збірних команд із дзюдо трьох країн: України, Росії та Ізраїлю. Так, серед причин, що штовхають спортсменів на злочинний шлях, на перше місце респонденти (46 %) поставили бажання покращити своє матеріальне становище. При цьому майже третина опитаних (31 %) зазначили, що однією з причин є «можливість продемонструвати свою силу», а кожен п'ятий відповів — що це «неможливість реалізувати себе в іншій сфері» [9, 173].

Саме остання причина, що у сукупності з іншими обумовлює маргіналізацію колишніх спортсменів, пояснює той факт, що переважна більшість спортсменів — учасників ОЗГ, це саме ті особи, що вже залишили спорт і спробували адаптуватися до звичайного життя поза спортивних змагань. Про це свідчать результати двох опитувань, що були проведені автором у 2007 році при кримінологічному дослідженні маргінальних груп в структурі організованої злочинності. Так, переважна більшість опитаних експертів¹ — співробітників правоохоронних органів, що безпосередньо займаються протидією організованій злочинності, зазначили, що їм доводилося стикатися на практиці з участю колишніх або діючих спортсменів в організованій злочинній діяльності. При цьому найбільш характерною є участь саме колишніх спортсменів (про це зазначили 76,2 % респондентів, тоді як про випадки участі діючих спортсменів вказали лише 19 % опитаних). Дещо інше відсоткове співвідношення спостерігається у відповідях опитаних колишніх співробітників правоохоронних органів, що засуджені та відбувають покарання у Менській виправній колонії № 91², однак тенденція поширеності участі в ОЗГ саме колишніх спортсменів зберігається (67,7 % опитаних відомі випадки залучення до організованої злочинної діяльності колишніх спортсменів; 35,4 % — діючих).

Як свідчать матеріали практики та експертні оцінки, основним шляхом залучення спортсменів до організованої злочинної діяльності є об'єднання у групи або на основі знайомств, набутих у спортивних секціях, або через друзів-спортсменів. Так, більше третини опитаних — 38 % — назвали в якості підстави формування ОЗГ знайомства, придбані у спортивних секціях. Іноді такі товариства спеціально створюються для підготовки майбутніх членів ОЗГ, що входять до складу однієї злочинної організації.

Об'єктом підвищеної уваги з боку представників організованої злочинності стають не всі спортсмени, а лише представники певних видів спорту. За результатами вже згаданого опитування спортсменів збірних команд із дзюдо трьох країн: України, Росії та Ізраїлю, більшість із них (88 %) «перевагу віддали боксу і боротьбі, бо обидва види спорту є силовими і контактними, де необхідно показувати свою перевагу над суперником. 54 % респондентів обрали «боротьбу», можливо, через те, що самі займаються схожим видом спорту» [9, 171]. Не суперечать наведеним даним й експертні оцінки опитаних автором діючих співробітників правоохоронних органів. Так, на думку 65 % респондентів для ОЗГ Одеського регіону найбільш характерним є участь у них осіб, що займалися або займаються різними видами боротьби. На друге місце по затребуваності в організованій злочинності правоохоронці поставили боксерів — 50 % опитаних; на третє — осіб, що займаються стрільбою — 20 %. У цьому випадку аналізуються точки зору двох різних груп: спортсменів, що володіють інформацією щодо участі своїх колег в організованій злочинній діяльності (переважна більшість респондентів — 85 % — відповіли, що в їхньому місті існують злочинні угруповання, до складу яких входять спортсмени [9, 171]) та співробітників правоохоронних органів, що спеціалізуються на протидії саме організованій злочинності. Це дозволяє отримати більш повну та достовірну інфор-

мацію. Крім того, незначне відхилення у відсотковому співвідношенні у відповідях дозволяє зробити висновок, що наведені дані відповідають дійсності.

Крім зазначених вище видів спорту, представники яких найчастіше стають членами ОЗГ, необхідно назвати біатлон. Той факт, що при опитуванні правоохоронців жоден із них не назвав цей вид спорту, не дозволяє виключати біатлоністів з групи спортсменів, що затребувані в організованій злочинній діяльності. Цей результат можна пояснити тим, що біатлон є не дуже поширеним видом спорту в Одеській області, у першу чергу у зв'язку з тим, що для заняття ним немає відповідних умов. Саме тому участь колишніх біатлоністів в ОЗГ не є характерною для Одеського та близьких йому регіонів. Однак зазначене не можна поширювати на всі інші регіони, а також сусідні країни. Аналіз публікації ЗМІ свідчить про зворотне.

Проведене дослідження дозволяє дійти висновку про те, що соціально-психологічні передумови залучення спортсменів до організованої злочинної діяльності різняться в залежності від того, до якої групи відноситься особа (колишній спортсмен або такий, що продовжує кар'єру; професійний або аматор тощо). Однак при цьому шляхи їх залучення дуже часто збігаються. Перелік видів спорту, представники яких найбільш цікавлять криміналітет, обумовлений наявністю в осіб, що вивчаються, певних спортивних навичок та вмінь (володіння прийомами бойових єдиноборств, вміння поводитися зі зброєю тощо). У зв'язку з вищенаведеним найбільш характерною функцією в ОЗГ для спортсменів є безпосереднє виконання конкретних злочинів, а найпоширенішими напрямками організованої злочинної діяльності — бандитизм, вимагання та скоєння вбивств на замовлення. Врахування вищенаведеного при розробці заходів протидії організованій злочинності та попередженні криміналізації колишніх та діючих спортсменів дозволить суттєво підвищити ефективність та дієвість таких заходів.

Примітки

1. В якості експертів було опитано шляхом анкетування 48 співробітників слідчого управління МВС України в Одеській області та відділу прокуратури Одеської області з нагляду за дотриманням законів спецпідрозділами та іншими установами, які ведуть боротьбу з організованою злочинністю.
2. Шляхом анкетування було опитано 208 засуджених – колишніх працівників правоохоронних органів, що відбувають покарання у Менській виправній колонії № 91.

Література

1. Криминологическая характеристика личности организованного преступника [Электронный ресурс] / Центр по изучению организованной преступности и коррупции при юридическом факультете СПбГУ. — Режим доступа : traccs.jurfak.spb.ru/content.asp?cnt=34.
2. Спирев М. Уголовно-правовая характеристика преступной деятельности спортсменов // Российская юстиция. — 2004. — № 2. — С. 54–55.
3. Власюк С. Боротьба з організованою злочинністю: погляд з області // Вісник прокуратури. — 2000. — № 4. — С. 108–111.
4. Петков С. В. Профілактика правопорушень серед неповнолітніх, які займаються спортом, як засіб попередження зростання організованої злочинності // Боротьба з організованою злочинністю та корупцією: матеріали наук.-практ. конф. Київ, 4–5 квіт. 2000 р. — К.: РВВ МВС України, 2001. — С. 67–88.

5. Стамбулова Н. Б. Кризисы спортивной карьеры [Электронный ресурс] // Теория и практика физической культуры. — 1997. — № 10. — Режим доступа : www.infosport.ru/press/tpfk/1997N10/p13-17.htm.
6. Спортивна карта України до Національного плану дій щодо реалізації державної політики у сфері фізичної культури і спорту [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту. — Режим доступа : www.kmu.gov.ua/sport/control/uk/publish/article?art_id=66141&cat_id=66140.
7. Сорокин П. Организованная спортивность [Электронный ресурс] / П. Сорокин. — Режим доступа : www.aif.ru/online/aif/1226/15_01?print.
8. Спортсмены нужны, только пока нужны медали [Электронный ресурс] // Иркутское время. — 2007. — Март. — Режим доступа : www.gorodtv.ru/news/2007/03/27/3463.
9. Онщенко Р. О. Протидія злочинним угрупованням, до складу яких входять професійні спортсмени // Теоретико-прикладні проблеми протидії організованій злочинності та злочинам терористичної спрямованості : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 8–9 квіт. 2005 р.) — Л., 2005. — Ч. 2. — С. 170–173.
10. Организованная преступность — 3 / [под ред. А. И. Долговой, С. В. Дьякова]. — М. : Криминол. ассоц., 1996. — 352 с.
11. Гишинский Я. Девиантология: социология преступности, наркотизма, проституции, самоубийств и других «отклонений» / Я. Гишинский. — СПб. : Юрид. центр Пресс, 2004. — 520 с.

Анотація

Стрелковська Ю. О. Соціально-психологічні передумови участі спортсменів в організованій злочинній діяльності. — Стаття.

Стаття присвячена розгляду процесів детермінації залучення спортсменів до організованої злочинної діяльності, для чого окремо розглядаються специфічні передумови криміналізації різних груп спортсменів. Досліджуються види спорту, представники яких найчастіше залучаються до організованих злочинних формувань, та способи їх залучення.

Ключові слова: організована злочинність, організована злочинна діяльність, спортсмени, криміналізація спортсменів.

Аннотация

Стрелковская Ю. А. Социально-психологические предпосылки участия спортсменов в организованной преступной деятельности. — Статья.

Статья посвящена изучению процессов детерминации вовлечения спортсменов в организованную преступную деятельность, для чего отдельно рассматриваются специфические предпосылки криминализации различных групп спортсменов. Исследуются виды спорта, представители которых чаще всего вовлекаются в деятельность организованных преступных формирований, и способы их вовлечения.

Ключевые слова: организованная преступность, организованная преступная деятельность, спортсмены, криминализация спортсменов.

Summary

Strelkovska U. A. Socio-psychological prerequisites of sportsmen being involved in criminal activities. — Article.

This article is dedicated to the determination of Socio-psychological prerequisites of sportsmen being involved in criminal activities, specific prerequisites of criminalization of different groups of sportsmen were reviewed. Kinds of sports, where sportsmen involved in the criminal activity and the ways of being involved were examined.

Keywords: Organized crime, organized criminal activity, sportsmen, criminalization of sportsmen.